

## ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ: ДИСКУСІЇ ЩОДО СОЛОВЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ БІОГРАФІЇ

*У статті висвітлено дискусійні питання біографії Петра Калнишевського часів його перебування у соловецькому монастирі.*

*In the article are reflected the debatable biography's questions of Petro Kalnyshesky at the times of his stay in the Solovky's monastery.*

Україна дала світові немало видатних постатей. На скрижалях нашої минувшини викарбуване ім'я й останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Івановича Калнишевського. Його мученицька доля – чи не найяскравіший приклад історичної несправедливості, що багато віків тяжіла над нашим народом. Перебуваючи в неволі, на 112-му році свого героїчного життя, він пішов на вічний спочинок, залишивши у спадок нащадкам приклад патріотизму, мужності й незламності духу, любові до рідної землі. П. Калнишевський – єдина в історії України постать, життя якої пролягає через три століття: народився в XVII, діяв протягом XVIII, а помер у XIX ст. Його життя є уособленням цілої епохи в розвитку українського козацтва. Верховна Рада України 6 липня 2011 р. ухвалила рішення про відзначення ювілею П. Калнишевського на державному рівні.

У часи Російської імперії та СРСР оповіяна легендами постать П. Калнишевського не була предметом дослідження істориків. Виходячи з пріоритетів політичної влади тих часів ім'я останнього кошового або замовчувалося істориками, або ж висвітлювалось негативно, називаючи його багатієм, захисником інтересів заможної козацької верхівки, великим землевласником, експлуатором народних мас, а також узурпатором влади, який усував із запорізького життя елементи демократії і тяжив до авторитаризму, врешті-решт – ворог Катерини II.

Тривале перебування імені П. Калнишевського в таємниці далось в знаки. Незважаючи на те, що вже вийшло чимало праць, присвячених даній проблематиці, в дослідженні історії життя кошового отамана можна виділити низку питань, які з тих чи інших причин залишилися поза увагою більшості істориків або й досі є суперечливими. До таких належать питання Соловецького періоду його біографії, оскільки місце ув'язнення кошового залишалося невідомим для дослідників. Єдиним джерелом, яке містило відомості про останні роки життя отамана, довгий час залишалися міфи, легенди, пісні. Лише з появою праці П. Єфименка "Калнишевський последний кошевой Запорожской Сечи 1691-1803" [9, с.405-420] вдалось розв'язати міфологізацію, яка утвердилась у суспільстві та широко використовувалася науковцями.

Отже, саме П. Єфименку вдалось з'ясувати справжнє місце, де було ув'язнено П. Калнишевського. На початку 1860-х рр. він перебував у засланні на узбережжі Білого моря. Відвідавши влітку с. Ворзогори Архангельської губернії, П. Єфименко почув розповідь місцевого жителя, який бував у Соловецькому монастирі на богомоллі й бачив козацького ватажка, а також записав спомины й іншого помірного мешканця про кошового [11, с.411].

Не маючи змоги самому потрапити до Соловецького архіпелагу, П. Єфименко доручив своїм товаришам, членам Російського географічного товариства П. Чубинському та А. Гоздаво-Тишинському, розшукати документальні свідчення про П. Калнишевського в Соловецькому монастирі. А. Гоздаво-Тишинський знайшов кілька документів у монастирському архіві, які підтвердили інформацію про ув'язнення козацького ватажка на Соловках, а П. Чубинський розшукав його могилу й речі (Євангеліє і запрестольний хрест), подаровані П. Калнишевським монастирю з нагоди свого звільнення у

1801 р., та занотував напис на могильній плиті. Саме на основі цих даних, П. Єфименко написав статтю, присвячену 100-річчю зруйнування Січі, яка була надрукована 1875 р. у журналі "Русская старина" [2].

Значна роль у висвітленні останніх років життя П. Калнишевського належить досліднику Д. Яворницькому. Постать кошового отамана настільки зацікавила історика, що він особисто відвідав навесні 1887 р. Соловецький монастир. Результати поїздки були вдалими, дослідник зумів зібрати унікальні архівні матеріали про П. Калнишевського, які пролили світло на питання про умови перебування кошового в ув'язненні ("Полугодовая Чернова ведомость о монашествующих и содержащихся арестантах" за № 121 та ін.), розшукали могилу останнього кошового й поспілкуватися зі старожилами монастиря, розповіді яких було записано. Доказом активного дослідження долі П. Калнишевського є матеріали епістолярної спадщини історика, які містять листи з описами подорожей до Архангельська, в одному з яких історик повідомляв Я. Новицького: "знайшов я там (на Соловках. – Г.К.) кой-що таке об кошовому Калнишевському, чого не чув і пан Єфименко" [8, с.176].

Важливим внеском у розвиток історичної науки є визначення конкретних місць ув'язнення кошового – Головленської камери Архангельської башти та Прядильної башти, де П. Калнишевський просидів до 1788 р. Потім був переведений до 15-ї, а згодом до 14-ї келії.

Підтвердив Дмитро Іванович і наявність подарованих отаманом монастирю Євангелія та запрестольного хреста. Д. Яворницький також точно зафіксував місце могили П. Калнишевського: "... близь алтаря соборного храма Св. Преображення, с южной стороны", між могилами російського публіциста початку XVII ст. А. Паліцина та архімандрита Феодорита [38, с.168].

Як підсумок, у 1887 р., Д. Яворницький опублікував статтю під назвою "Последний кошевой атаманъ Петръ Ивановичъ Калнишевский" у журналі "Дон". Здобутий під час поїздки матеріал вплинув і на остаточне завершення праці "Запорожье въ остаткахъ старины и преданіяхъ народа", над якою Д. Яворницький почав працювати ще 1883 р.

Отже, саме завдяки дослідженням П. Єфименка та Д. Яворницького було повернуто ім'я останнього кошового отамана Запорозької Січі та введено до наукового обігу справжнє місце знаходження П. Калнишевського після трагічного для козацтва та всього українського народу 1775 р.

Заслугує на увагу також праця К. Одовця "Історія України за часовъ Петра Великого и Катерини II", в якій П. Калнишевському присвячено один із розділів. Не вдаючись до детального висвітлення ув'язнення П. Калнишевського, автор вказує на 25-річне перебування кошового в келії: "Келія, въ котру засадили Калнишевского, була незвичайно мала; светъ проходилъ до ней через дерку таку за-въ-большики що ледви можна було просунути въ ню руку..." [24, с.30].

Чільне місце в історіографії постаті П. Калнишевського належить статті М. Колчина [14], що являє собою історичний нарис, складений на основі архівних документів. Історик так описує каземат, в якому сидів

П. Калнишевський: "Перед нами маленькі, приблизно в два аршини заввишки, двері з малюсінким віконцем посередині їх; двері ці ведуть у житло в'язня, куди ми і входимо. Воно має форму лежачого зрізаного конуса з цегли, завдовжки майже в чотири аршини, завширшки в сажень, висота при вході – три аршини, у вузькому кінці – півтора. Біля входу праворуч ми бачимо лаву, що була лежком для в'язня... На другому боці рештки розламані печі. Стіни... сирі, запліснявілі, повітря затхле, сперте. У вузькому кінці кімнати є маленьке віконечко верхків шість у квадраті; промінь світла, наче крадькома, через три рами і двоє ґрат тьмяно освітлює цей страшний каземат. При такому світлі читати можна було в найсвітліші дні і то з великою напругою зору. Якщо ув'язнений намагався через це вікно подивитися на світ божий, то перед його очима поставало лише кладовище, що знаходилося прямо перед вікном" [35, с.123-124].

Проблема перебування П. Калнишевського за ґратами в стінах Соловецького монастиря віднайшла своє відображення і в працях істориків наступних періодів, в основу яких лягли надбання їх попередників. Зокрема, що стосується висвітлення становища П. Калнишевського в ув'язненні, то в суто фактографічному плані, маємо зображення його як в'язня, що 25 років просидів у кам'яному мішку в жакливих умовах; втративши зір, кошовий при цьому не втратив здорового глузду. Спершу він перебував у казематі (за одними даними, 12 років, за іншими – 16) і лише потім був переведений до келії, де були дещо кращі умови. Так, наголошуючи на суворих умовах ув'язнення, К. Одовець зазначає: "За 25 лет тяжких мук тело змарнело. То было не тело; а кости, обшити шкурою" [24, с.32].

В другій половині ХХ ст. виходять друком праці М. Гернета та Г. Фруменкова, присвячені безпосередньо Соловецькому монастирю та його в'язням, що пролили світло на "темні" сторони даної проблеми та відзначилися новизною. Серед ув'язнених згадується й П. Калнишевський.

Цінність книги М. Гернета полягає в опублікуванні такого цінного документа, як "Ведомость о содержавшихся в Соловецком монастыре колодниках от июня по октябрь месяц 1786 года". В даній відомості під № 8 подано й прізвище П. Калнишевського, який, як зазначено в ній, перебував у монастирі з 29 червня 1776 р., згідно з донесенням Г. Потьомкіна, за височайшим повелінням, безвипускно з монастиря, залишений не лише без переписки, а й без усякого зі сторонніми людьми спілкування за неослабленим караулом солдат [3, с.222]. Описуючи режим арештантів, і П. Калнишевського зокрема, автор наголошує, що умови утримання кошового були найсуворішими порівняно з іншими в'язнями, зауважуючи при цьому, що саме ув'язнення П. Калнишевського в Головленській вежі є доказом намагання уряду якомога далі сховати своїх ворогів і тримати сам факт їх ув'язнення в глибокій таємниці.

У 60–70-х рр. ХХ ст. виходять праці Г. Фруменкова "Из истории ссылки в Соловецкий монастырь в XVIII веке" та "Узники Соловецкого монастыря". Присвятивши один із розділів П. Калнишевському, автор, досліджуючи питання відправлення П. Калнишевського на Соловки, приходять до висновку, що ніякого власного майна, яке нібито перевозилося на трьох возах, кошовий при собі не мав, оскільки "войсковые ценности и все личное имущество кошового было конфисковано. Калнишевский прибыл в Архангельск без вещей... В монастырь Калнишевский ничего не привез, кроме одежды, которая была на нем" [16, с.244-245]. При висвітленні становища кошового в ув'язненні соловецького монастиря Г. Фруменков зазначає, що "заточение было ужасным,

условия существования нечеловеческие" [16, с. 245], внаслідок чого П. Калнишевський втратив зір.

Про місце перебування П. Калнишевського після зруйнування Січі дізнаємося і з праці Р. Пересветова [25], в якій автор переважно спирається на дослідження А. Скальковського та П. Єфименка.

Зауважимо, що свого часу існувала думка про можливе звільнення кошового з ув'язнення значно раніше, ніж у 1801 р. Проте на сьогодні така версія не знайшла відгуку серед науковців.

Так, у статті "Къ истории заточения кошового П. Калнишевского въ Соловецкомъ монастыре" [22, с.141-142] вказується, що на честь святкування 25-річчя царювання імператриці Катерини II в 1787 р. було видано маніфест "О разныхъ дарованныхъ народу милостяхъ", в якому повідомлялось, про надання свободи тим злочинцям, які перебувають в ув'язненні більше 10 років. Згаданий маніфест був направлений і до Соловецького монастиря. Проте, відчувачи труднощі з визначенням долі "колодників", про яких нічого не вказувалося в документі, архимандрит Соловецького монастиря відправив до Архангельського намісництва відомість із переліком прізвищ ув'язнених, серед яких під № 7 було прізвище Калнишевського. Проте архангельський генерал-губернатор, розглянувши списки, зазначив, що вказані колодники не підлягають під дію маніфесту [22, с.142]. Отже, бачимо суперечливість і неправдивість даного маніфесту. Адже П. Калнишевський уже відсидів 10 років і мав повне право згідно з наказом бути звільненим з ув'язнення. Проте, враховуючи обставини, за яких було засуджено отамана, можна припустити, що його остерігалися визволити із заточення, а сама Катерина II навряд чи переймалася долею кошового, якщо вона взагалі його пам'ятала.

Певні зміни та доповнення з приводу перебування П. Калнишевського за ґратами зустрічаємо на початку 90-х рр. ХХ ст. у працях О. Апанович, Д. Кулиняка, А. Коцур та ін. [1; 15; 19; 20].

Розробкою названої проблеми в незалежній Україні активно займається А. Коцур. До найцінніших надбань цього історика можна правомірно віднести працю "Від Сули до Білого моря: шлях через три століття", яку було видано до 200-річчя від дня смерті останнього кошового [16]. Це одна з найфундаментальніших у незалежній Україні наукових розвідок цінність якої полягає в ретельно зібраному та систематизованому матеріалі, присвяченому П. Калнишевському. Окремі розділи присвячені пам'яткам козацтва – Євангелію та чаші "побратими", що зберігаються в рідному П. Калнишевському с. Пустовітківка; та населеним пунктам, які безпосередньо пов'язані з П. Калнишевським. Видання містить ілюстративний додаток видатних пам'яток, пов'язаних із постаттю кошового отамана.

Цікаві відомості про перебування кошового в стінах монастиря знаходимо в працях російських істориків, зокрема, В. Скопина та А. Куратова [28; 21].

Останні дні життя П. Калнишевського описано й у статтях узагальнюючого змісту Д. Кириченка, Р. Іванченко, Я. Фалька, М. Скорика, Н. Приступко, О. Струкевича, М. Стратілата, І. Сварника, М. Луківа та ін. [13; 12; 34; 29-30; 26; 33; 32; 27; 23]. Соловецький період життя П. Калнишевського змальовано й у праці "Краю наш Роменський" [17], виданій на батьківщині останнього кошового Запорозької Січі.

У 1801 р. П. Калнишевському була дарована воля. Та не довго він насолоджувався свободою. Через два роки кошовий помер. Слід зазначити, що в історичній літературі зустрічаються розбіжності при визначенні дати смерті та віку кошового. Так, знаходимо відомості

про тривалість життя кошового отамана: 112 або ж 113 років. Ці розбіжності можна пояснити відсутністю точної дати народження, оскільки істориками вона вказана, виходячи з надпису на надмогильній плиті П. Калнишевського. З даного приводу В. Біднов, зазначав, що "деякі історики, посилаючись на напис на його (П. Калнишевського. – Г.К.) надгробкові, визнають роком його народження 1690 рік, але це далеко не всіма визнається за правду, і через це краще погодитися з тією думкою, що рік народження Калниша зостається для нас невідомим" [31, с.22].

Окремих ґрунтовних наукових розвідок, які були б присвячені даті народження та тривалості життя П. Калнишевського, не існує. Проте в більшості праць, де міститься згадка про останні роки життя кошового, домінує твердження про тривалість життя козацького ватажка в 112 років. І лише окремі автори у своїх працях подають вік – 113 років. Хоча можна виділити і таких істориків, які піддають сумніву довголіття П. Калнишевського. Зокрема, Д. Яворницьким на підставі зібраних різноманітних документів були зроблені такі висновки: "П. Калнишевський і сам не знав, скільки йому років, про що свідчить відсутність в сповідальних розписах проти прізвища П. Калнишевського його віку, в той час як вік інших арештантів всюди точно встановлено; да й не міг П. Калнишевський у віці 85 років управляти Січчю"[38]. Як бачимо, автор піддає сумніву довголіття кошового. Аналогічної точки зору дотримувався Ф. Ніколайчик у своїй праці "Родина Калнишевського". На противагу даній версії, Н. Приступко запевняє у вірогідності довголіття П. Калнишевського, зазначаючи, що "якщо козаки не гинули в боях молодими, то зберігали міцне здоров'я і світлий розум до найповажнішого віку" [26].

Незважаючи на існуючі в історичній літературі розбіжності з приводу віку П. Калнишевського, науковці у своїх дослідженнях використовують надпис із надмогильної плити П. Калнишевського, на якій читаємо: "Скончался 1803 года октября 23 дня, въ субботу, 112 летъ отъ роду, смертию благочестивою доброю" [37, с.26].

Відразу постає проблема місця поховання кошового, оскільки в історичній літературі вона висвітлена не достатньо. Лише кілька істориків піднімають це питання. Основна причина його невирішеності криється у відсутності документального матеріалу та історичній особливості використання монастирських земель у ХХ ст. До нашого часу дивом збереглася надмогильна плита козацького ватажка, виготовлена через 53 роки після смерті П. Калнишевського на кошти архимандрита Соловецького монастиря Олександра [10, с.368-371].

Досліджуючи дане питання, Г. Фруменков місце могили визначає місцем розташування надмогильної плити: "Могила знаходиться на головному дворі Соловецького монастиря, де знаходиться надгробна плита" [16, с.247]. Проте, всупереч логіці, особливо враховуючи зміщення надмогильної плити, місце поховання тіла слід вважати невідомим. Іншої думки дотримуються такі дослідники, як А. Коцур, Д. Кулиняк, В. Грибовський та ін., які стверджують про неможливість визначення точного місця поховання, оскільки в 20-30-х рр. ХХ ст. землі монастиря використовувалися під земельні наділи, де вирощували городні культури. Відомо лише, що кошовий був похований на південному подвір'ї Спасо-Преображенського собору при Успенській церкві, поруч із могилами видатного російського публіциста початку ХVІІІ ст. Авраамія Паліцина і соловецького архимандрита Феодорита. Однак плита на могилі Феодорита не збереглася, що ускладнює пошук поховання кошового [15; 18; 5].

Отже, відсидівши 25 років в ув'язненні, будучи при цьому "без вини винуватим", П. Калнишевський побажав волю в 1803 р. Проте постає питання, чому влада так жорстоко розправилася з кошовим. Це питання свого часу ставив М. Грушевський, зауважуючи, "що найбільш дивним є те, що тих старшин, які намовляли заповорожців не протиставитися царській волі, арештовано і розвезено по монастирях в тяжке заслання" [7, с.465]. З даного приводу існує кілька версій. Більшість дослідників дотримується точки зору про намагання царського уряду якомога далі й надійніше сховати П. Калнишевського від острівця козацької свободи і України в цілому. Насамперед при винесенні вироку влада керувалася страхом перед можливим відновленням Січі, усвідомлюючи автономістські тенденції козацтва [1]. Але є ще й інше бачення, згідно з яким ув'язнення П. Калнишевського було зумовлене не інтересами російського уряду, а приватними інтересами Г. Потьомкіна. Прихильниками такої думки виступають В. Голобуцький і В. Грибовський [4; 6].

Отже, історіографічний аналіз щодо стану висвітлення Соловецького періоду біографії останнього кошового Запорозької Січі П. Калнишевського засвідчив розмаїття думок, що пояснюється недостатнім дослідженням проблеми та відсутністю джерел, які б пролили світло на спірні питання. Крім того, перебуваючи тривалий час поза дослідницьким процесом, особистість П. Калнишевського все більше покривалася таємницями, залишаючи місце для різного роду інсинуаціям, перекрученням, фальшуванню та науковому невігланству. Лише з проголошенням незалежності України відкриваються можливості позбавитися політичних стереотипів та віддати належну шану останньому кошовому отаману Запорозької Січі Петру Івановичу Калнишевському. Тільки тепер можуть постати борця за козацьку вольності все більше входить до нашої свідомості як символ нескореності нації.

1. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. Апанович. – К.: Либідь, 1993 – 288 с. 2. АСДІАІМЗ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 383. – Арк. 1. 3. Гернет М.Н. История царской тюрьмы. – М.: Госюриздат, 1960. – Т.1. 1762-1825. – 384 с. 4. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво / В.О. Голобуцький. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с. 5. Грибовський В. Петро Калнишевський / В. Грибовський. – К., 2007. – 72 с. 6. Грибовський Владислав. Кошовий отаман Петро Калнишевський / Владислав Грибовський. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 128 с. 7. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С. Грушевський. – Донецьк, 2003. – 733 с. 8. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького / [упоряд. С.В. Абросимова та ін.]. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – Вип. 4: Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури. – 500 с. 9. Ефименко П.С. Калнишевський останній кошовий Запорозької Січі 1691–1803 / П.С. Ефименко // Русская старина. – 1875. – Кн. XIV. – С. 405–420. 10. Ефименко П. Последний писарь Войска Запорозького Глоба / П. Ефименко // Киевская старина. – 1882. – Т. III. – № 7–9. – С. 368–371. 11. Ефименко П. Ссылные малороссы в Архангельской губернии 1708–1802 г. / П.С. Ефименко // Киевская старина. – 1882. – Т. III. – Сентябрь. – С. 411. 12. Иванченко Р. Останній кошовий Січі Запорозької / Р. Иванченко // Літературна Україна. – 1991. – 11 лип. 13. Кириченко Д. Запорозький лицар / Д. Кириченко // Комуністичний шлях. – 1990. – 4 серп. 14. Колчин М. Ссылные и заточенные в острог Соловецкого монастыря в XVI–XIX вв.: [исторический очерк] / М. Колчин // Русская старина. – 1887. – Кн. 10, 11, 12. 15. Коцур А.П. Шлях на Голгофу. Від кошового отамана Петра Калнишевського до СВУ / А.П. Коцур, В.П. Коцур. – К.: Хрещатик, 1996. – 84 с. 16. Коцур В. П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття (До 200-річчя від дня смерті останнього кошового отамана Запорозької Січі П.І. Калнишевського) / В.П. Коцур, А.П. Коцур. – К.-Переяслав-Хмельницький: Книги-XXI, 2004. – 360 с. 17. Краю наш Роменський: красенний нарис / [упоряд. Г.В. Діброва, О.В. Іваненко, В.В. Панченко]. – Суми: Слобожанщина, 2002. – 104 с. 18. Кулиняк Д.І. "Од Калниша вісті ..."; Триста спартанців: (історична повість-дослідження про останнього кошового Запорозької Січі Петра Калнишевського; Вірші та поеми) / Д. Кулиняк. – К., 2001. – 112 с. 19. Кулиняк Д.І. Лицар Дикого Поля: останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський та його доба: [історико-документальна повість-есе] / Д.І. Кулиняк. – К.: Варта, 2005. – 144 с. 20. Кулиняк Данило. Соловецький в'язень, або Останній гетьман України / Данило Кулиняк // Дніпро. – 1990. – № 7. – С.137 – 151. 21. Куратов А.А. Кальнишевський Петр Іванович / А.А. Куратов // Поморская энциклопедия: в 5 т. / [гл. ред. Н.П. Лаве-

ров]. – Т. 1 : История Архангельского Севера / [гл. ред. В.Н. Буланов; сост. А.А. Куратов]. – Архангельск : Помор. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 2001. – 483 с. 22. Къ истории заточения кошевого П. Калнышевскаго въ Соловецкомъ монастыре // Киевская старина. – 1902. – Т. 7. – № 10-12. – Декабрь. – С. 141-142. 23. Луків М. Слідами останнього кошового / М. Луків // Дніпро. – 2004. – № 9-10. – С. 108-113. 24. Одо-вєць Кость. Історія України за часо́в Петра Великого и Катерины II / Кость Одо-вєць. – Львов : 3 друкарне Товариства имени Шевченка, 1886. – С. 32. 25. Пересветов Р. Тайны выцветших страниц / Р. Пересветов. – М. : Детгиз, 1961. – 287 с. 26. Приступко Н. Соловецкий в'язень / Н. Приступко // Хрещатик. – 2003. – 4 лист. 27. Сварник І. Останній кошовий отаман Війська Запорозького Низового / І. Сварник // Універсум. – 2004. – № 1-2. – С. 37-41. 28. Скопин В.В. На Соловецких островах / В.В. Скопин. – М. : Искусство, 1990. – 198 с. 29. Скорик М. Солов'ки. Богом обрана обитель / М. Скорик // Україна молода. – 2002. – 6 серп. 30. Скорик М. Соловки. Великий Стон / М. Скорик // Україна молода. – 2002. – 13 серп. 31. Степовий В. Запорозький зимовник / В. Степовий, В. Біднов. – Катеринослав, 1916. – 30 с. 32. Стратілат М.

Великий в'язень / М. Стратілат // Українська культура. – 2003. – № 10. – С. 40. 33. Струкевич О. Останній кошовий Запорозької Січі / О. Струкевич // День. – 2003. – 5 лип. 34. Фалько Я. Петро Калнишевський / Я. Фалько // Запорозька Січ. – 1993. – 9 січ. 35. Фруменков Г.Г. Доля останнього кошового отамана Запорізької Січі / Г.Г. Фруменков // Укр. іст. журн. – 1966. – № 1-2. – С. 123-124. 36. Фруменков Г.Г. Узники Соловецкого монастыря / Г.Г. Фруменков. – Архангельск : Северо-Западное книжное издательство, 1979. – 223 с. 37. Шудря Микола. Історія державотворення в іменах / Микола Шудря // Українська культура. – 1999. – № 3-4. – С. 26-27. 38. Эварницкий Д.И. Послѣдній кошевой атаманъ Петръ Ивановичъ Калнышевскій / Д.И. Эварницкий. – Новочеркаськ : Типографія А.А. Карасеві, 1887. – 16 с. 39. Яворницький Д.І. Запорожжя в залишках старовини і переказах народу / [підготовка тексту і наук.-довід. апарату С.В. Абросимової, Н.Є. Василенко]; за заг. ред. Н.І. Капустіної. – [3-те вид., випр. і доп.]. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2005. – Ч. 2. – 496 с.

Надійшла до редколегії 23.03.11

І. Кучернюк, студ. II курсу магістратури

## ЧАСОПИС "РІДНИЙ КРАЙ" В НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ РУСІ УКРАЇНЦІВ (1905–1916 рр.).

*На основі аналізу статей часопису "Рідний край" досліджено національно-культурне життя українців, показано значення часопису в культурному відродженні України (1905-1916 рр.).*

*The article reflects the national-cultural life of Ukrainians and the role of the Journal 'Ridnyj Kraj' in the Ukrainian cultural revival during the period of 1905-1916 on the basis of it's articles.*

Одним з важливих завдань, часопису "Рідний край" було сприяння національно-культурному відродженню українського народу. В той час, коли Україна перебувала в складі Російської імперії і зазнавала значних політичних і культурних обмежень, культурно-просвітницька діяльність часопису була основним напрямом його діяльності, одним із проявів українського національного відродження. Тому роль "Рідного краю" є досить значною в українській історії та культурі. Часопис "Рідний край" (1905-1916), започаткований Г. Коваленком, М. Дмитрієвим, Г. Маркевичем, у роки піднесення національного культурного життя України став одним з перших українських легальних видань.

Значення тижневика в розвитку національно-культурного руху висвітлювали Пащенко В.О., колишній редактор сучасного альманаху "Рідний край" [6, с.7-10], Семенко С. (Соколова), член редколегії "Рідного краю", яка є автором низки статей, присвячених історії становлення української літературної мови [8, с.6-8], Крупський І.В., який приділяв значну увагу питанню розвитку української літератури того часу [4, с.5-10]. Слід зазначити, що коло вчених, які досліджували відродження національно-культурного життя України на сторінках часопису "Рідний край", є досить вузьким. Метою означеної статті є дослідження місця і ролі часопису "Рідний край" в національно-культурному житті українців.

Важливе місце на шпальтах часопису посідають ґрунтовні культурологічні розвідки, літературознавчі та мовознавчі дослідження. Авторами статей є відомі письменники, учені, які переймалися долею рідного народу. Це, зокрема, Олена Пчілка, Х. Алчевська, Г. Григоренко, С. Русова, Г. Хоткевич, Д. Дорошенко, Л. Падалка, П. Залозний, М. Дмитрієв та інші [9, с.358-379].

Коло проблем, що порушувалися й розв'язувалися на сторінках часопису, досить широке. Серед різноманітних культурно-просвітницьких тем, піднятих у статтях, умовно можна виділити декілька груп, а саме: збереження та збагачення української літературної мови; рух за національну школу; підготовка кваліфікованих кадрів і матеріально-технічне забезпечення навчального процесу в українізованій школі та ін. "Рідний край" не обмежувався привертанням громадської уваги до збереження української мови. У часописі порушувалися питання розвитку і збагачення української літературної мови.

Так, важливим лінгвістичним проблемам присвячено статтю Олени Пчілки "Наша літературна мова", у якій ідеться про значення і специфіку літературної мови, як особливого різновиду загальнонародної мови, обробленої майстрами художнього слова – Т. Шевченком, М. Вовчком, П. Кулішем та ін. Автор не просто висловила свої міркування, а закликала всіх, хто пише, хто несе слово людям, послуговуватися бездоганною літературною мовою. Головне для митця, наголошувала О.Пчілка, не лише "орудувати мовою по вимогах своєї думки", "творити слово по потребі", але й не втрачати почуття міри, не допускати розриву між живою мовою і штучним варіантом її – неологізмом, "не відходити від народної основи... від коренів і звичаєвих форм своєї народної мови" [7, с.2-4].

Створення національної освіти в Україні більше ніж чверть століття було важливою вимогою всіх легальних і нелегальних громадсько-культурних товариств. Часопис постійно виступав за українську мову в українській школі. Редакція "Рідного краю" вважала, що серед низки необхідних для України реформ політичного та культурного життя, реформа народної освіти є найважливішою. "Одне з найбільш болючих питань для українців – є шкільне питання, питання життя або смерті українського народу" [3, с.7-8]. Ця думка червоною ниткою пронизує всі статті, присвячені питанням національної освіти. Важливо, що автори "Рідного краю", який суттєво впливав на формування громадської думки в Україні, засуджували 250-річну політику російського царату, спрямовану на придушення політичного і національно-культурного життя українців.

Показовою в цьому контексті є редакційна стаття професора М.В.Сумцова "Про заборону української мови в школі" та "Старая пѣсня отклоненія", написані з приводу того, що уряд не підтримував прохання Полтавської міської думи вести навчання українською мовою в школі імені І.Котляревського. Зауважимо, що в часописі "Рідний край" було подано інформацію про школу імені І. Котляревського в Полтаві [10, с.6-7]. "Будуючи пам'ятник Котляревському, – йшлося в ній, – виникла думка вшанувати славного українського письменника, присвятивши йому городську народну школу в Полтаві" [10, с.2]. Полтавська дума висунула пропозицію, щоб у цьому закладі викладали рідну мову та літературу, іс-